

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 21 (2008) 14 - 17

Martha en Maria als beleidsvrouwen van de Begijnen

Anneke B. Mulder-Bakker

Sinds kort is het schilderij Jezus te gast bij Martha en Maria weer in zijn volle glorie te bewonderen in het Begijnhofmuseum van Turnhout, prachtig gerestaureerd en ontroerend in zijn voorstelling. Het moet in de 16de of 17de eeuw zijn geschilderd door een kunstenaar van wie wij de naam niet kennen, maar het wordt genoemd in een lijst van stukken uit die tijd door de pastoor van het begijnhof, Nicolaas Cuylen. Het moet dus al eeuwenlang in het Sint-Catharinabegijnhof gehangen hebben en de bewoners hebben geïnspireerd in hun bijzondere leefwijze. Voor ons blijft het een intrigerende vraag wat de begijnen overwogen kunnen hebben, wanneer zij naar deze schildering keken. Wat zagen zij erin? En wat voor betekenis had het doek voor hun begijnenbestaan?

Jezus te gast bij Martha en Maria. Vlaamse school, 17de eeuw, olieverf op doek. In een huiselijk tafereel zien we Jezus bij Maria. Links van hem staat Martha nabij een tafeltje. Dit schilderij, dat uit de nalatenschap van de pastoor van het begijnhof Nicolaas Cuylen komt, had een speciale betekenis voor het mystieke leven van de Turnhoutse begijnen.

Om te beginnen zagen zij op het schilderij een mannelijke figuur die op bezoek was bij twee vrouwen. Aan zijn gelaatstrekken en golvende haardos herkenden zij in deze man onmiddellijk Jezus, hun Heer, ook al had hij geen nimbus en werd hij niet als de zoon van God uitgelicht. Hij lijkt eerder incognito op bezoek te zijn. De beide vrouwen hebben Hem in hun mooie kamer uitgenodigd: het goudbehang en de grote houten kast met de tinnen kommen op de lijst laten zien dat zij niet onbemiddeld zijn. Rechts van Jezus zit de ene vrouw, een dame gekleed in een rijk zijden kleed. De hand onder de kin, zit zij op een lage stoel, de benen over elkaar geslagen. Zij lijkt in gepeins verzonken, terwijl zij ondertussen naar Jezus luistert die zich richt tot de andere vrouw, die bij de tafel staat. Deze tweede vrouw vormt het actieve centrum van de voorstelling: zij heeft de schort voorgebonden en is druk bezig, lijkt het, terwijl de kat zich onbespied waant en zich te goed doet aan het gebraad.

Maria en Martha uit het bijbelverhaal

Wij die vaak beter vertrouwd zijn met de bijbel dan met heiligenlevens en legenden, herkennen in deze voorstelling meteen Maria en Martha uit de bijbel passage Lucas 10: 38-42. Volgens dit bijbel verhaal ergerde Martha zich aan haar zuster, toen Jezus bij hen op bezoek was. Maria zat daar maar op haar luie stoel en deed niets om het hun gast naar de zin te maken. “Heer, zeg eens iets tegen mijn zuster”, moet ze geklaagd hebben, “opdat zij ook eens iets doet.” Jezus antwoordde haar: “Maria heeft het goede deel uitgekozen, dat haar niet zal worden ontnomen.” Daarom zit Maria te mediteren: zij luistert, in de kerkelijke traditie is zij het symbool geworden van het contemplatieve leven. Martha zou ook moeten stoppen en ophouden met redden. Het contemplatieve leven, vooral van nonnen in een besloten klooster, is immers het hoogste wat een vrouw kan bereiken... Zo interpreteren wij het schilderij: doe zoals Maria en zet je neer aan de voeten

van Jezus. Maar zagen de begijnen het ook zo?

De bekering van Maria Magdalena

De begijnen waren meer vertrouwd met de heiligenlegenden dan met de bijbel. Zij zagen de heiligen afgebeeld in hun psalter of hoorden de legenden uit de *Legenda Aurea*. Zij herkenden in de vrouw op de leunstoel zeker niet Maria, een verder onbekende vrouw uit het Nieuwe Testament, maar Maria Magdalena, de heilige over wie talloze verhalen de ronde deden. Maria Magdalena was de patrones van de kloosters en leprozerieën; zij stond afgebeeld in mis- en getijdenboeken.

Maria Magdalena knielend voor de opgestane Christus op paasochtend. Miniatuur uit een Luiks psalter (ca. 1300), dat vermoedelijk het bezit is geweest van een begijn. New York, Pierpont Morgan Library, M. 155, fol.149 (169 x 130 mm).

Van haar waren tientallen beelden gesneden. Samen met de martelaressen

Catharina en Barbara uit de vroege kerk en de middeleeuwse prinses Elisabeth van Thüringen behoorde zij tot de meest vereerde heiligen in de begijnhoven.

In reliëf een buste van de H. Barbara uit de predella van het portiekaltaar toegewijd aan de H. Anna. Zijaltaar in de Begijnhofkerk van Turnhout.

In reliëf een buste van de H. Catharina van Alexandrië, afkomstig uit de predella van hetzelfde portiekaltaar.

Maria Magdalena verzamelde in de middeleeuwse legende alle bijbelse verhalen over vrouwen uit de omgeving van Jezus in haar ene persoon. Zo was zij tegelijkertijd de zuster van Martha en Lazarus, die Jezus bij hen thuis ontving, alsook de anonieme zondares uit Lucas 7, die de voeten van Jezus waste met haar tranen. En natuurlijk was zij

de Maria van Magdala, bij wie Jezus zeven boze geesten had uitgedreven en die daarna tot de vaste kring van discipelen van Jezus ging behoren. Maria Magdalena was aanwezig geweest bij de kruisiging en niet bang geworden om zich te verraden, zoals Petrus wel was.

Op paaszondag was zij met twee andere vrouwen naar het graf gegaan om het lichaam van Jezus te zalven. En toen het graf leeg bleek te zijn, was zij als enige wanhopig achtergebleven, rondwalend bij het lege graf, terwijl de anderen de hoop al hadden opgegeven. Daarom was de opgestane Heer als eerste aan haar verschenen en Hij had haar de opdracht gegeven Zijn wederopstanding te verkondigen aan de discipelen. Zij was dus, zoals het middeleeuwse heiligen verhaal het kernachtig uitdrukt, de apostelares van de apostelen, *apostola apostolorum*, de aarts - apostel.

In de Nederlanden vertelden de gelovigen over Maria Magdalena een korte legende, waarin wij een stukje van het bijbelverhaal uit Lucas 8 herkennen. Het werd Van Sunte Maria Magdalena Bekinghe genoemd en staat opgetekend in enkele 15de-eeuwse handschriften. Volgens deze legende woonden Martha en haar zuster Maria in een levendige stad; het zou een Brabantse handelsstad kunnen zijn. Martha gaat 's morgens vroeg, zoals het een trouwe huismoeder betaamt, samen met haar dienstmeid Marcella naar de markt om inkopen te doen. Daar zien zij Maria, die de hele nacht feest heeft gevierd “mitten riddersen ende die konstenaren” en die net van plan is naar huis te gaan. Maria vormt met haar schoonheid en sprankelende stem het middelpunt van de groep. Spottend roept zij haar zuster toe: “Aye, suster lief, neem ook voor mij wat lekkers mee van de markt!”, maar Martha laat zich niet van de wijs brengen. Als zij beiden thuis zijn, vraagt Martha: “Aye suster mijn, heb je niet in uw vrolijkheid die aller blijdste en aller schoonste koning gezien, die de harten van alle mensen verblijdt?” (Zij bedoelt natuurlijk Jezus, die predikend rondtrekt en zojuist in de stad is aangekomen.) Zij vertelt dat zij deze koning

wel heeft ontmoet en dat hij die avond bij de burens komt dineren. Zij, Martha, gaat daar ook heen om te helpen met de bediening. Maria wordt nieuwsgierig en 's avonds, wanneer iedereen aan tafel zit, gaat zij stiekem kijken. Dan wordt zij “geraakt” door de blik van Jezus en valt voor zijn voeten neer. Zij wast zelfs zijn voeten met haar tranen: hier herkennen wij het bijbelverhaal. Na afloop van het eten staat er: “Daarna sprak onze lieve heer “sueteliken” tot Maria Magdalena en troostte haar. Hij was immers een kenner van alle harten en begreep de diepe rouw die zij om haar zonden had.” Martha stond erbij en was “herde seer verblijft” vanwege de bekering van haar zuster. Martha zelf was al eerder bekeerd. Zou het niet kunnen zijn dat precies deze episode is verbeeld op het schilderij? Maria Magdalena, nog gekleed in haar feestjurk, zit diep in gedachten verzonken over wat haar zojuist is overkomen. Martha reddert nog wat, innig gelukkig dat haar zuster (ook) bekeerd is.

De hoofdpersoon is Martha, die het actieve leven als vrouw des huizes combineert met het nadenken over het geloof en de zorg om het heil van de anderen. Hebben de begijnen het zo geïnterpreteerd? In elk geval moet het verleidelijk zijn geweest om het zo te zien, want het sloot precies aan bij hun belevingswereld.

Martha in het begijnhof

Vanaf de 12de en 13de eeuw, in de jonge handelssteden van Vlaanderen en Brabant, kregen vrouwen voor het eerst de kans om hun leven naar eigen inzicht vorm te geven. Althans meer naar eigen inzicht vorm te geven dan zij ooit op het platteland hadden gekund, toen zij geheel onderworpen waren aan (de belangen van) de familie. Nu in de handelssteden woonden zij samen met hun echtgenoot en kinderen en soms nog met enkele knechten en meiden in gezinsverband. Samen met haar man deed de vrouw des huizes het huishouden en leidde zij het bedrijf, de handelsfirma, de werkplaats of de winkel. Het huishouden vormde één geheel met het bedrijf.

Wij kennen dat nog uit de generatie van onze ouders en grootouders. De huisvrouw had haar eigen taak. Ze zette het bedrijf ook regelmatig alleen voort als haar man kwam te overlijden. Dan werd het bedrijf van de Weduwe Corbeels of Brepols of zo. Ook dat kennen wij in het Turnhout van vroeger. Wat bovendien van groot belang was voor vrouwen en meisjes, was dat zij net als jongens bij het overlijden van hun ouders een erfdeel kregen.

Zij waren niet aangewezen op een bruidsschat, zoals de meisjes in Zuid-Europa, die niet erfden, maar alleen een bruidsschat meekregen als zij trouwden. Meisjes hier konden ongetrouwd blijven als zij dat wilden en begijn worden. Of als weduwe, met meenemen van hun eigen bezit, naar het begijnhof trekken. Heel veel meisjes en vrouwen deden dat, zoals wij weten: het begijnhof was in die tijd ontzettend populair. En toen de begijnhoven er eenmaal waren, trokken ook steeds meer meisjes van het platteland naar de stad en vonden daar onderdak bij een nicht of tante op het begijnhof. Zo populair was het begijnenbestaan in die dagen, dat de hoven uitgroeiden tot complete stadjes in de stad. Op het begijnhof kregen de vrouwen meer kans om hun leven in eigen handen te nemen dan in de stad. Zij legden geen geloften af, zoals nonnen dat wel deden, en zij waren dus ook geen gehoorzaamheid verschuldigd aan de “mater” (grootjuffrouw) (sic.). Zij waren zelf verantwoordelijk voor hun eigen geestelijk leven en konden net zo ascetisch of devoot zijn als zij zelf wilden (pas in beslommingen, “unghindert von allen dingen”. Daarom kon zij ook het contemplatieve leven in het klooster achter zich laten en weer de wereld intrekken. Als een wijze, oude vrouw combineerde zij het actieve en het contemplatieve leven in zichzelf, precies zoals de begijnen dat zouden gaan doen.

Maria Magdalena, apostelares

“Maria Magdalena stond nog maar pas aan het begin”, schreef Eckhart, terwijl zij aan de voeten van Jezus zat. Volgens de

middeleeuwse legende had zij ook nog een heel leven voor zich.

Nadat zij de opstanding van Jezus aan de discipelen had verkondigd en de Heilige Geest had ontvangen tijdens het eerste Pinksterfeest, trok zij er met haar zuster Martha en broer Lazarus op uit om het christendom te verkondigen. Zij zou zelfs sloop gegaan zijn en in Zuid-Frankrijk, meer bepaald in Marseille zijn beland, waar zij de Fransen tot het nieuwe geloof zou hebben bekeerd.

Na verloop van tijd zou zij zich als een kluizenares in de bergen hebben teruggetrokken. Zo ver van de bewoonde wereld zou zij daar hebben geleefd, dat niemand meer van haar bestaan afwist. Elke dag werd zij even door de engelen opgenomen in de hemel om engelenbrood te eten. Op het einde van haar leven werd zij nog eenmaal door een bisschop opgezocht, die haar de communie aanreikte, waarna zij ter plekke overleed. Zij werd begraven in de Provence, waar men in Sainte - Baume nog steeds haar graf aanwijst. Maar monniken uit het Noorden zouden haar relieken hebben gestolen en naar Vézelay hebben overgebracht. Daar bouwden zij de prachtige Romaanse kerk van Vézelay voor haar, de Sainte Madeleine, en daar leerden de pelgrims op weg naar Santiago de Compostella haar legende kennen.

Ook in de Nederlanden kende men het verhaal van haar apostelreizen naar Frankrijk. In een missaal van de Maria-Magdalenagilde en het gelijknamige gasthuis in Brugge wordt haar levensverhaal op een grote miniatuur uitgebeeld.

Wij zien haar op paasochtend, op een sloopje onderweg naar Frankrijk en als een echte predikante het evangelie verkondigend op de kansel. Dat is een heel andere Maria Magdalena dan degene die wij kennen uit de Renaissance en de Contrareformatie. Hier geen boetvaardige zondares, maar een zelfbewuste apostelares, een verkondigster van het christendom en een zelfbewuste leidsvrouw van de gelovigen. Ook in haar konden de middeleeuwse begijnen een inspirerende voormoeder ontdekken.

Episoden uit het leven van Maria Magdalena, zoals afgebeeld op een bladgrote miniatuur in een missaal van het Maria Magdalenagilde en -gasthuis uit Brugge (ca. 1475). Linksboven vaart Maria Magdalena met een bootje naar Frankrijk; daaronder (op het derde plaatje) preekt zij vanaf een kansel tot een grote groep mannen en vrouwen.

De levenslustige stadse dame die ons tegemoet treedt in de volkstaallegenden en de vele laatmiddeleeuwse beelden, deed hen precies voor hoe zij dat in de handelssteden van Vlaanderen en Brabant konden verwezenlijken. Maria Magdalena en Martha als de leidsvrouwen van zelfbewuste vrome begijnen: het is een beeld dat ons ook nu nog kan inspireren.

Anneke B. Mulder-Bakker

Universiteit Leiden en Universiteit Groningen